

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

ISSN ۲۹۸۰-۷۷۸۶

زمان پذیرش نهایی: ۱۴۰۰/۰۴/۱۵

شماره مجوز مجله: ۸۰۴۰۰

کاربرد مفهوم هویت در کتابهای مطالعات اجتماعی دوره متوسطه

ایرج امیری

کارشناسی ارشد جامعه شناسی دانشگاه شهید چمران اهواز

amiriiraj86@gmail.com

چکیده

آموزش و تربیت از جمله عوامل اساسی تأسیس و توسعه هویت فردی و اجتماعی در دانش‌آموزان است. یکی از ابزارهای مؤثر در انتقال و تداول اطلاعات و ارزش‌ها در فرآیند آموزشی، کتب مطالعات اجتماعی در دوره متوسطه هستند. در این دسته از کتب، مفهوم هویت ملی به عنوان یک مفهوم مهم و تأثیرگذار، به تفصیل مطرح شده و باید به گونه‌ای طراحی و ارائه شود که دانش‌آموزان بتوانند به بهترین شکل ممکن از آن بهره ببرند. مطالعه و تحلیل محتوای کتب مطالعات اجتماعی دوره متوسطه با تأکید بر مفهوم هویت ملی اهمیت دارد زیرا می‌تواند به مسئولان آموزشی، معلمان، و دانش‌آموزان کمک کند تا مفهوم هویت ملی را بهتر درک کرده و بهره‌وری بیشتری از مطالب آموزشی داشته باشند. این تحلیل می‌تواند به معرفی نقاط قوت و ضعف موجود در کتب درسی مطالعات اجتماعی در ارتباط با مفهوم هویت ملی کمک کند و به سیاق‌گذاری موثرتر این مفهوم در تدریس کمک نماید. اهمیت این تحلیل به دلیل تأثیر مستقیم و غیرمستقیم کتب درسی بر تعیین و تقویت هویت ملی دانش‌آموزان بی‌پایان است. کتب مطالعات اجتماعی دوره متوسطه نقش مهمی در تشکیل دیدگاه‌ها، ارزش‌ها و شناخت از جوامع و فرهنگ‌های مختلف دارند. بنابراین، تطبیق مفهوم هویت ملی با اهداف آموزشی و فرآیند تربیتی دقیق‌تر و اثربخش‌تری می‌طلبد. این مقاله به تحلیل محتوای کتب مطالعات اجتماعی دوره متوسطه با تمرکز بر مفهوم هویت ملی می‌پردازد. اهمیت این تحلیل از منظر تربیت دانش‌آموزان و تأثیر آن بر هویت ملی و شناخت از جامعه و فرهنگ‌های مختلف بیان شده و راهکارهای بهبود محتوای کتب مطالعات اجتماعی با تأکید بر هویت ملی معرفی می‌شوند. این تحلیل به معلمان و مسئولان آموزشی کمک می‌کند تا مفهوم هویت ملی را بهتر به دانش‌آموزان آموزش دهند و فرآیند آموزش و یادگیری را بهبود بخشند. این تحلیل می‌تواند به توسعه یادگیری مؤثر و تأمین تعلیم و تربیتی مطلوب‌تر در دانش‌آموزان کمک کند و در پیشبرد مفهوم هویت ملی و تعهد شهروندی در جوامع متنوع از اهمیت بسیاری برخوردار باشد.

واژگان کلیدی: هویت، هویت ملی، دوره متوسطه، دانش‌آموزان، مطالعات اجتماعی، آموزش و پرورش.

مقدمه

هویت یکی از مفاهیم مهم در علوم اجتماعی است که به معنای احساس تعلق و وابستگی فرد به گروه یا جامعه‌ای خاص است. هویت می‌تواند شامل ابعاد مختلفی، از جمله هویت ملی، هویت دینی، هویت جنسیتی، هویت قومی، و هویت فرهنگی باشد.

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

ISSN ۲۹۸۰-۷۷۸۶

آموزش و پرورش نقش مهمی در شکل‌گیری هویت دانش‌آموزان ایفا می‌کند. کتاب‌های درسی، به عنوان یکی از مهم‌ترین ابزارهای آموزش و پرورش، می‌توانند در این زمینه تأثیرگذار باشند (باوند، ۱۳۷۷). از کتاب‌های درسی به‌عنوان متون رسمی آموزشی که بنیادهای هویتی را در افراد تحکیم و نهادینه می‌کنند، انتظار می‌رود نگاه متعادل و متوازنی به این مؤلفه‌ها و ابعاد هویت داشته باشند. این پژوهش چند و چون توجه کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی را به هویت و ابعاد و مؤلفه‌های آن مورد بررسی قرار داده است تا از رهگذر یک بررسی دقیق و مشخص شدن کم و کیف آن، به تقویت، تکمیل و اصلاح کتاب‌های درسی در راستای تحکیم هویت دینی، ملی و اجتماعی نسل نوجوان و جوان کشور کمک کند (الطائی، ۱۳۸۷).

از آنجا که هدف این مطالعه تحلیل محتوای کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره متوسطه دوم از حیث کاربرد مفهوم هویت است، بنابراین از نظریات آنتونی گیدنز، تالکوت پارسونز، دانیل بل، تاجفل و... برای بررسی تحلیل محتوای کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره متوسطه از حیث کاربرد مفهوم هویت استفاده شده است (عبدالرحمیان و صمدی، ۱۳۹۹).

بحث در مورد مدیریت «هویت شخصی» از مفاهیم کلیدی رهیافت نظری گیدنز در مدرنیته متأخر به‌شمار می‌رود. در نظریه گیدنز، هویت شخصی مفهوم منفعلی نیست که صرفاً تحت تأثیر عوامل بیرونی شکل گرفته باشد. بلکه افراد، ضمن ساختن و پرداختن هویت شخصی خویش، صرف‌نظر از کیفیت محلی یا موضعی اعمال و افعال آن‌ها، به‌طور مستقیم در ایجاد و اعتلای بعضی از تأثیرات اجتماعی جهانی نیز مشارکت دارند. از نظر آنتونی گیدنز، هویت عبارت است از: خود شخص، آن‌طوری که خودش تعریف می‌کند. به نظر گیدنز، هویت انسان در کنش متقابل با دیگران ایجاد می‌شود و در جریان زندگی پیوسته تغییر می‌کند. هیچ‌کس دارای هویت ثابتی نیست. هویت، سیال و همواره در حال ایجاد شدن و عوض شدن است (تاجیک، ۱۳۸۴).

ریچارد جنکینز از جمله جامعه‌شناسانی است که در سنت تعامل‌گرایی فرایندی قرار می‌گیرد. او معتقد است، هویت اجتماعی خصلت یا خصیصه همه انسان‌ها به‌عنوان موجودات اجتماعی است. از نظر جنکینز، هویت اجتماعی درک ما از این مطلب است که چه کسی هستیم و دیگران کیستند، و از طرف دیگر، درک دیگران از خودشان و افراد دیگر چیست. دیدگاهی که جنکینز برای فهم هویت اجتماعی عرضه می‌کند، دیالکتیک هویت‌ها و دیالکتیک فرد و جامعه است که هویت فردی بر تفاوت و هویت جمعی بر تشابه تأکید دارد (جنکینز، ۱۳۸۱). هویت فردی در خویش‌سنی تجسم یافته و جدا از دیگران بی‌معناست (تاجیک، ۱۳۷۹).

تالکوت پارسونز نیز معتقد است، کنشگر با درونی کردن نهادها، ارزش‌ها و ایدئولوژی‌هایی که نظام فرهنگی جامعه عرضه می‌کند، به کنش خود جهتی می‌دهد که هم برای خودش و هم برای دیگران معنادار است و شخصیت (هویت) افراد را شکل می‌دهد. فرد هویت خودش را از اجتماع می‌گیرد و آن را امری اکتسابی در نظر می‌گیرد. پارسونز معتقد است، در فرایند تحولات جوامع (تکامل اجتماع)، هویت جمعی کوچک جوامع سنتی به هویت‌های بزرگ و عام جوامع صنعتی تبدیل می‌شود. او در سطح فردی، ارضای نیازهای افراد و فرایند اجتماعی شدن و هنجارپذیری افراد را در شرایط لازم و پذیرش عقاید و ارزش‌های عامی چون خردگرایی، فعال‌گرایی، آزادگی و... را عامل تعیین‌کننده می‌داند که بین افراد هماهنگی، یگانگی و تعهد متقابل ایجاد می‌کند که آرمان‌های وابسته به عواطف و احساسات، و هم‌پاری و همکاری، از «گروه نخستین» به اجتماع محلی و ملت و سرانجام به اجتماع جهانی گسترش می‌یابد

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

ISSN ۲۹۸۰-۷۷۸۶

اهمیت و ضرورت

هویت از آغاز تمدن بشری ذهن انسان را به خود مشغول داشته و اکنون نیز یکی از مهم‌ترین دغدغه‌های انسان معاصر است. به طوری که در حال حاضر محور اصلی بسیاری از نظریه‌ها و پژوهش‌های جامعه‌شناسی و روان‌شناسی اجتماعی است. اندیشمندان اجتماعی هویت را به ابعاد متفاوت (فردی، جمعی، فرهنگی، دینی، ملی، قومی و...) تقسیم‌بندی کرده‌اند (تاجیک، ۱۳۸۴). دیدگاه‌هایی چون «تعامل‌گرایان نمادین» و جامعه‌شناسانی چون گیدنز و جنکینز در این مقوله جای می‌گیرند. برخی از اندیشمندان هویت را با تأکید بر «وجه تشخیص» تعریف کرده‌اند (جنکینز، ۱۳۸۱)؛ نظیر آنچه که شیخ‌خواندی ارائه کرده است: هویت مبین مجموعه خصایصی است که امکان تعریف صریح یک شیء یا یک شخص را فراهم می‌آورد (برگر و همکاران، ۱۳۸۷).

برخی هویت را معناداری جامعه دانسته‌اند، یعنی جامعه معنایی برای خودش قائل باشد و در چارچوب آن عمل کند و در صورت از دست دادن این معنا یا به هر دلیلی گسستگی در معناداری، با بحران هویت مواجه خواهد شد. از نظرگاه دیگری، هویت فرایند پاسخ‌گویی آگاهانه هر فرد به یک دسته سؤالات در مورد خودش است؛ از گذشته‌اش که او چه کسی بود، کجا بود و چه بود، تا اینکه چه هست و به کدام قبیله، نژاد یا ملت تعلق دارد، منشأ ابتدایی و اصلی‌اش کجا بوده و در تمدن جهان چه نقشی داشته است (باوند، ۱۳۷۷). در این بین، نوجوانان و جوانان به‌عنوان اعضای حساس جامعه ما، برای رسیدن به یک هویت منسجم نیازمند داشتن نگرش صحیح درباره خود، فرهنگ اطرافیان و همچنین استنباط صحیح از دیگران هستند، و با توجه به شکل‌گیری شخصیت جوانان در این سنین، آن‌ها در دوره‌ای به سر می‌برند که احساس تعلق عاطفی به جامعه خود را کسب می‌کنند. در سنین نوجوانی و جوانی، شخصیت فرد شکل می‌گیرد و طی روند جامعه‌پذیری و فرهنگ‌پذیری، ارزش‌ها و هنجارهای جامعه خود را درونی می‌کند. از چنین منظری، سؤالی که این تحقیق به آن پرداخته، این است که در کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره متوسطه دوم، تا چه حد به ابعاد گوناگون هویت پرداخته شده است؟

روش مطالعه

در این پژوهش، ابعاد مختلف هویت به‌صورت نظام‌مند، عینی، و کمی (با استفاده از اعداد و ارقام) مورد بررسی قرار گرفت. جامعه آماری این پژوهش، کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره متوسطه بود و نمونه تحقیق، کل کتاب‌های این دوره (یعنی کلیه صفحات) بود.

ابزار گردآوری داده‌ها، پرسش‌نامه معکوس بود که در آن ابعاد مختلف هویت با استفاده از روش تحلیل محتوا در قالب جدول ارائه شده بودند.

واحدهای تحلیل محتوا در این پژوهش عبارت بودند از:

- جمله یا بند: به‌عنوان یک جمله یا پاراگراف که واحد دستوری کاملی باشد.
- مضمون: که واحد دلالتی است و به‌طور غیرمستقیم بر معنایی دلالت دارد.
- تصویر: که می‌تواند به‌صورت مستقیم یا غیرمستقیم به ابعاد مختلف هویت اشاره داشته باشد.

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

ISSN ۲۹۸۰-۷۷۸۶

هویت فردی

هویت فردی، به طور کلی، آگاهی‌ای است که هر فرد از خود در فرایند اجتماعی شدن و تعامل با دیگران کسب می‌کند. این خودآگاهی، به صورتی نسبتاً سازمان‌یافته، بخشی از نظام شخصی فرد را تشکیل می‌دهد و حایل و واسطه بین دنیای درونی و بیرونی او است. هویت فردی، توانایی فرد را در به کار بردن ضمیر مفرد «من» نشان می‌دهد و معرف هویت و استقلال شخصی و نقشی فرد است. هویت فردی به دو صورت شخصی و نقشی مطرح می‌شود. هویت شخصی، به ویژگی‌های منحصر به فرد فرد، مانند ارزش‌ها، باورها، اهداف، آرزوها، افکار، ایده‌ها، و احساسات فرد، اشاره دارد. هویت نقشی، به نقش‌هایی که فرد در زندگی خود ایفا می‌کند، مانند نقش فرزند، دانش‌آموز، کارمند، و همسر، اشاره دارد (تاجیک، ۱۳۸۴).

هویت فردی، در پاسخ به این پرسش‌ها مطرح می‌شود: «من کیستم و چیستم؟ و افراد دیگر کیستند و چیستند؟» این پرسش‌ها، به معنای تلاش فرد برای درک خود و دیگران است. میزان اهمیت افراد به مسائلی چون ارزش‌ها، باورها، اهداف، آرزوها، افکار، ایده‌ها، احساسات، و برداشت خصوصی از خود، می‌تواند بر هویت فردی آنها تأثیر بگذارد.

هویت جمعی

هویت جمعی، به احساس تعلق فرد به گروه‌های اجتماعی یا واحدهای جمعی اشاره دارد. این گروه‌ها می‌توانند خانواده، طبقه اجتماعی، قوم، ملت، یا هر گروه دیگری باشند. هویت جمعی، به فرد کمک می‌کند تا احساس کند که به بخشی از چیزی بزرگتر از خودش تعلق دارد.

هویت جمعی، معمولاً با ضمیر «ما» بیان می‌شود. این ضمیر، نشان‌دهنده احساس تعلق و تعهد فرد به گروه است. هویت جمعی، رابطه فرد را با گروه‌های اجتماعی تنظیم می‌کند. این رابطه، می‌تواند مثبت یا منفی باشد (پورجلی و فرایی، ۱۳۸۶). هویت جمعی، در پاسخ به این پرسش‌ها مطرح می‌شود: «ما کیستیم و چیستیم؟ و گروه‌های دیگر کیستند و چیستند؟» این پرسش‌ها، به معنای تلاش فرد برای درک خود و گروه‌هایی است که به آنها تعلق دارد.

شاخص‌های عملیاتی هویت جمعی:

- هویت جمعی، می‌تواند با شاخص‌های مختلفی اندازه‌گیری شود. برخی از این شاخص‌ها عبارت‌اند از:
 - احساس تعلق به جامعه: فرد احساس می‌کند که بخشی از جامعه است و به آن تعلق دارد.
 - پذیرش مصالح و منافع جمعی بر مصالح و منافع فردی: فرد منافع جمعی را بر منافع فردی خود ترجیح می‌دهد.
 - مقبولیت گروهی: فرد تلاش می‌کند تا مورد قبول گروه باشد.
 - روحیه کار مشارکتی و مشارکت در نظام تقسیم کار: فرد در فعالیت‌های گروهی مشارکت می‌کند و به تقسیم کار پایبند است.
- پایبندی به هنجارهای عام: فرد به هنجارهای عام جامعه پایبند است (عبدالرحمان و صمدی، ۱۳۹۹).

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

ISSN ۲۹۸۰-۷۷۸۶

هویت دینی

هویت دینی، رابطه‌ای است که انسان با دین برقرار می‌کند. این رابطه، بر اساس تعهد و پایبندی فرد به دین شکل می‌گیرد. به عبارت دیگر، هویت دینی، نشان‌دهنده احساس تعلق و تعهد فرد به دین و جامعه دینی است.

مهم‌ترین دستاوردهای هویت دینی عبارتند از:

- پاسخ دادن به پرسش‌های بنیادی زندگی
- جهت بخشیدن به زندگی
- وحدت اعتقادی
- معنا بخشیدن به جهان

هویت دینی، می‌تواند با شاخص‌های زیر سنجیده شود:

- نقش دین در دادن معنا، جهت و آرامش به زندگی
- تلاش فرد برای حفظ ارزش‌های دینی خود در هر شرایطی
- میزان شناخت فرد از دین
- تأثیر اعتقادات دینی در روابط فرد
- اعتقاد فرد به تأثیر اعتقادات دینی و آداب و سنن آن در پیشرفت کشور
- پایبندی فرد به اعتقادات دینی
- وابستگی فرد به دین (تاجیک، ۱۳۷۹).

هویت ملی

هویت ملی، احساس تعلق و وفاداری به عناصر و نمادهای مشترک یک ملت است. این عناصر و نمادها، جامعه ملی را از سایر جوامع متمایز می‌کنند. مهم‌ترین عناصر و نمادهای هویت ملی عبارتند از:

- سرزمین: وطنی که مردم یک ملت در آن زندگی می‌کنند.
- دین: آیین و اعتقادات مشترک مردم یک ملت.
- آداب و مناسک: مراسم و آداب و رسوم مشترک مردم یک ملت.
- تاریخ: گذشته مشترک مردم یک ملت.
- زبان و ادبیات: زبان و ادبیات مشترک مردم یک ملت.
- مردم: جمعیت یک ملت.
- دولت: نهادی که حاکمیت یک ملت را بر عهده دارد.

میزان تعلق و وفاداری افراد یک ملت به هر یک از این عناصر و نمادها، احساس هویت ملی آنها را مشخص می‌کند.

هویت ملی، می‌تواند با شاخص‌های زیر سنجیده شود:

- افتخار به ملیت: احساس غرور و سربلندی به خاطر تعلق به یک ملت.
- توجه به فرهنگ و تاریخ کشور: علاقه‌مندی به فرهنگ و تاریخ کشور و تلاش برای حفظ آن.

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

ISSN ۲۹۸۰-۷۷۸۶

- احساس نزدیکی به هموطنان: احساس تعلق و همبستگی با سایر مردم کشور.
- دلسوزی برای کشور: احساس نگرانی و علاقه‌مندی به سرنوشت کشور.
- اهمیت قائل شدن برای نمادهای ملی: ارزش‌گذاری بر نمادهای ملی، مانند پرچم، زبان، و موسیقی ملی.
- افتخار به مفاخر و شخصیت‌های ملی: قدردانی و احترام به مفاخر و شخصیت‌های ملی (باوند، ۱۳۷۷).

هویت قومی

هویت قومی، نوعی هویت جمعی است که بر اساس ویژگی‌های فرهنگی شکل می‌گیرد. این ویژگی‌ها، یک قوم را از اقوام دیگر متمایز می‌کنند و بین اعضای یک قوم احساس تعلق ایجاد می‌کنند (پورجلی و فرایی، ۱۳۸۶).
هویت قومی، در سطحی پایین‌تر از هویت ملی یا جامعه‌ای قرار دارد. به عبارت دیگر، هویت قومی، احساس تعلق به یک گروه انسانی کوچک‌تر، مانند یک قوم یا قبیله است، در حالی که هویت ملی، احساس تعلق به یک گروه انسانی بزرگتر، مانند یک ملت یا کشور است (الطائی، ۱۳۸۷).

هویت قومی، مجموعه‌ای از عوامل عینی، ذهنی، فرهنگی، اجتماعی، عقیدتی و نفسانی است که در یک گروه انسانی وجود دارد و آن را از سایر گروه‌ها متمایز می‌سازد. این عوامل عبارتند از:

- عوامل عینی: مانند زبان، فرهنگ، آداب و رسوم، دین، و تاریخ مشترک.
- عوامل ذهنی: مانند احساس تعلق، همبستگی، و غرور قومی.

در هویت قومی، روابط عاطفی اعضای گروه بیشتر است و همگنی و یکدستی بیشتری نسبت به جامعه کلی بر آن حاکم است (الطائی، ۱۳۸۷).

هویت فرهنگی

هویت فرهنگی، مجموعه‌ای از ارزش‌ها، باورها، نمادها، و سایر ویژگی‌های مشترکی است که فرد یا گروهی از افراد را از سایر افراد یا گروه‌ها متمایز می‌کند. این ویژگی‌ها، می‌توانند در زمینه‌های مختلف، مانند خانواده، اقتصاد، سیاست، مذهب، جامعه‌پذیری، و تفریحات، وجود داشته باشند.

- هویت فرهنگی، می‌تواند شامل موارد زیر باشد:
- ارزش‌ها: باورها و اعتقادات بنیادینی که افراد یا گروه‌ها بر اساس آنها زندگی می‌کنند.
- باورها: افکار و قضاوت‌هایی که افراد یا گروه‌ها در مورد خود، جهان، و دیگران دارند.
- نمادها: اشیا، اعمال، یا کلماتی که معنای خاصی را برای افراد یا گروه‌ها دارند.
- هنجارها: رفتارهای مورد انتظار در یک گروه یا جامعه.
- آداب و رسوم: اعمال و مراسمی که در یک گروه یا جامعه به‌طور سنتی انجام می‌شوند.
- زبان: ابزاری که افراد برای برقراری ارتباط با یکدیگر از آن استفاده می‌کنند.
- تاریخ: گذشته مشترک یک گروه یا جامعه.

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

ISSN ۲۹۸۰-۷۷۸۶

هویت فرهنگی، می‌تواند به صورت مثبت یا منفی باشد. هویت فرهنگی مثبت، به افراد یا گروه‌ها کمک می‌کند تا احساس تعلق و همبستگی داشته باشند. همچنین، به آنها کمک می‌کند تا معنا و هدف زندگی خود را پیدا کنند. هویت فرهنگی منفی، می‌تواند منجر به تعصب و تبعیض شود.

یافته‌ها

جدول ۱، توزیع فراوانی شش مقوله هویت را در کتاب‌های درسی دوره متوسطه نشان می‌دهد. این جدول، تعداد واحدها را برای هر مقوله در هر کتاب درسی نشان می‌دهد. بر اساس این جدول، بیشترین تعداد واحدها در کتاب درسی علوم اجتماعی (جامعه‌شناسی نظام جهانی) دوره پیش‌دانشگاهی وجود دارد که ۴۲/۸۳ واحد است. کمترین تعداد واحدها نیز در کتاب درسی مطالعات اجتماعی سال اول آموزش متوسطه وجود دارد که ۷/۲۸ واحد است. با توجه به این اطلاعات، می‌توان نتیجه گرفت که کتاب‌های درسی دوره متوسطه، به طور کلی، به موضوع هویت توجه زیادی دارند. با این حال، میزان توجه به این موضوع در کتاب‌های مختلف متفاوت است.

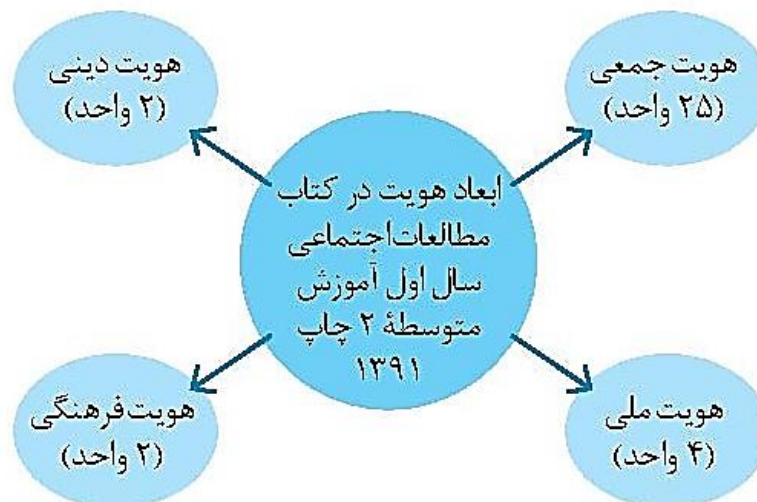
کتاب‌ها	مطالعات اجتماعی - سال اول آموزش متوسطه سال ۱۳۹۱	جامعه‌شناسی ۱ سال دوم آموزش متوسطه سال ۱۳۹۱	جامعه‌شناسی ۲ سال سوم آموزش متوسطه سال ۱۳۹۱	علوم اجتماعی (جامعه‌شناسی نظام جهانی)، دوره پیش‌دانشگاهی سال ۱۳۹۱	مجموع
واحدها	۳۳	۴۰	۱۸۶	۱۹۴	۴۵۳
تعداد کل واحدها	۳۳	۴۰	۱۸۶	۱۹۴	۴۵۳
درصد	۷/۲۸	۸/۸۳	۴۱/۰۶	۴۲/۸۳	۱۰۰/۰

نتیجه‌ای که می‌توان از جدول ۲ گرفت این است که تعداد واحدهای مقوله هویت دینی در کل کتاب‌ها ۲۷/۸۱ درصد و دارای بیشترین فراوانی است. همچنین تعداد واحدهای مقوله هویت فردی در کل کتاب‌ها ۶/۴۰ درصد و دارای کمترین فراوانی است.

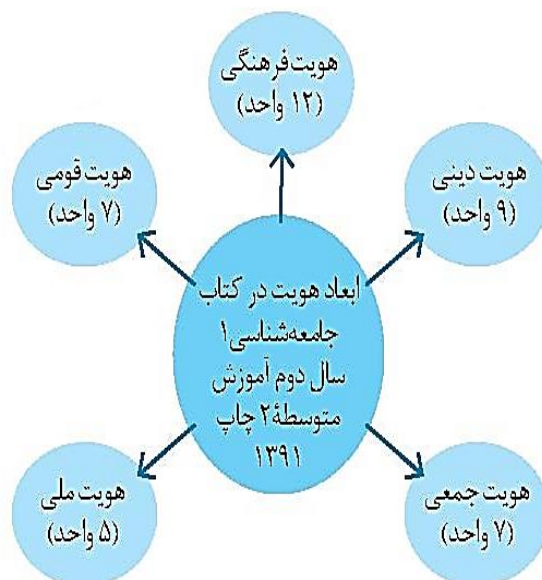
تعداد کل واحدهای به کار برده شده در کتابها		واحدها
درصد	فراوانی	مقولهها
۹/۲۷	۴۲	هویت قومی
۲۷/۸۱	۱۲۶	هویت دینی
۱۸/۳۲	۸۳	هویت جمعی
۶/۴۰	۲۹	هویت فردی
۲۴/۰۶	۱۰۹	هویت فرهنگی
۱۴/۱۳	۶۴	هویت ملی
۱۰۰/۰	۴۵۳	مجموع

نمودارهای ۳، ۲، ۱ و ۴، سهم و میزان پرداختن به هر یک از ابعاد شش‌گانه هویت را در کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره متوسطه نشان می‌دهند. این نمودارها، درصد کل واحدها را برای هر مقوله در هر کتاب درسی نشان می‌دهند. بر اساس این نمودارها، هویت ملی بیشترین سهم را در کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره متوسطه دارد. هویت دینی نیز سهم قابل توجهی دارد. هویت فرهنگی، هویت قومی، و هویت فردی نیز سهم کمتری دارند.

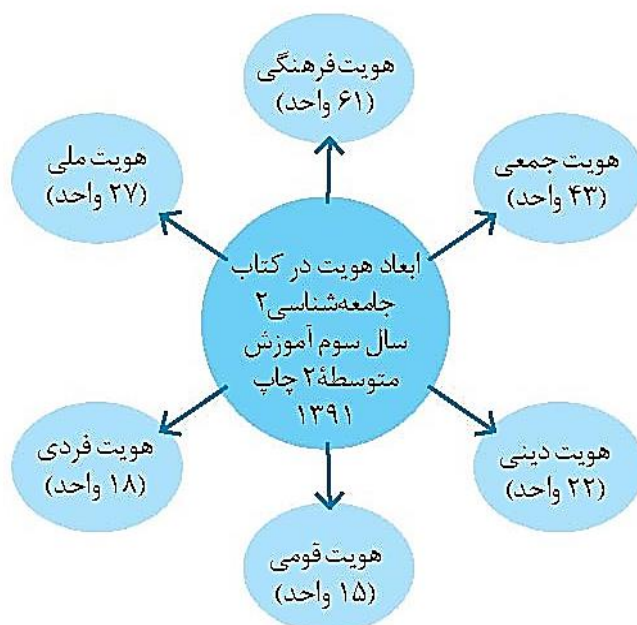
نمودار ۱. مدل ابعاد هویت در کتاب مطالعات اجتماعی سال اول آموزش متوسطه ۲ چاپ ۱۳۹۱

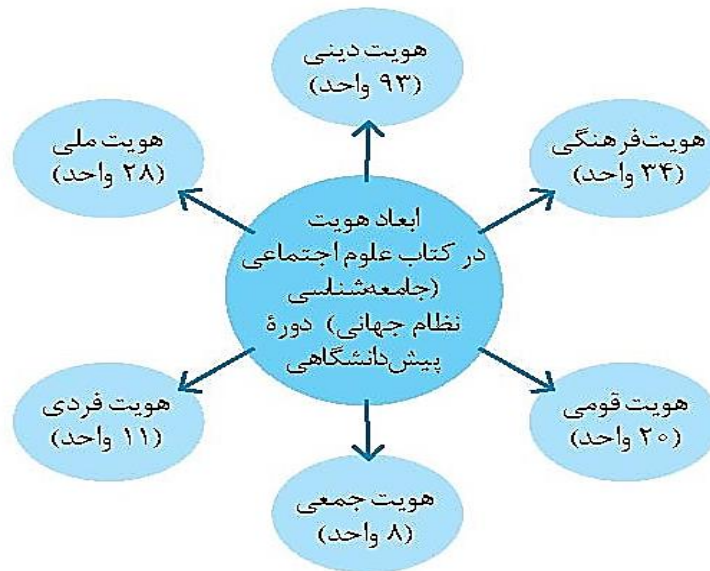
نمودار ۲. مدل ابعاد هویت در کتاب جامعه‌شناسی ۱ سال دوم آموزش متوسطه ۲ چاپ ۱۳۹۱

نمودار ۳. مدل ابعاد هویت در کتاب جامعه‌شناسی ۲ سال سوم آموزش متوسطه ۲ چاپ ۱۳۹۱

نمودار ۴. مدل ابعاد هویت در کتاب علوم اجتماعی
(جامعه‌شناسی نظام جهانی) دوره پیش‌دانشگاهی

بحث و نتیجه‌گیری

در کل کتاب‌های درسی دوره متوسطه، مقوله هویت دینی سهم قابل توجهی دارد و ۱۲۶ واحد (۲۷/۸۱ درصد) از کل واحدها را به خود اختصاص داده است. این یافته با نظریه هویت اجتماعی برگر قابل تحلیل است (برگر و همکاران، ۱۳۸۷). برگر هویت را «تجربه واقعی فرد درباره خود در یک موقعیت اجتماعی خاص» می‌داند. به عبارت دیگر، هویت طریقی است که در آن افراد به تعریف خود می‌پردازند. هویت در این معنا بخشی از ساختار معین آگاهی و از این رو تابع توصیفی پدیدارشناسانه است (عبدالرحیمان و صمدی، ۱۳۹۹).

برگر هویت مدرن را در چهار خصلت می‌داند:

- ✓ باز بودن: هویت مدرن، باز است، یعنی فرد می‌تواند به هر دین یا مذهبی که می‌خواهد تعلق داشته باشد.
- ✓ تفکیک شده بودن: هویت مدرن، تفکیک شده است، یعنی فرد می‌تواند به هویت‌های مختلف، مانند هویت دینی، هویت ملی، و هویت فردی، تعلق داشته باشد.
- ✓ اندیشنده بودن: هویت مدرن، اندیشنده است، یعنی فرد می‌تواند به هویت خود فکر کند و آن را انتخاب کند.
- ✓ فردیت یافته بودن: هویت مدرن، فردیت یافته است، یعنی هویت فرد به تنهایی شکل می‌گیرد و تحت تأثیر عوامل اجتماعی قرار نمی‌گیرد.

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

ISSN ۲۹۸۰-۷۷۸۶

با توجه به نظریه برگر، می‌توان گفت که سهم قابل توجه هویت دینی در کتاب‌های درسی دوره متوسطه، نشان‌دهنده اهمیت این مقوله در هویت مدرن است. در جامعه مدرن، افراد به دنبال هویتی هستند که باز، تفکیک شده، اندیشمند، و فردیت یافته باشد. دین، می‌تواند منبعی برای تأمین این نیاز باشد (برگر و همکاران، ۱۳۸۷).

در کل کتاب‌های درسی دوره متوسطه، مقوله هویت فرهنگی سهم قابل توجهی دارد و ۱۰۹ واحد (۰۶/۲۴ درصد) از کل واحدها را به خود اختصاص داده است. این یافته نیز با نظریه هویت اجتماعی پارسونز قابل تحلیل است. پارسونز معتقد است که هویت، محصول تعامل فرد با جامعه است. فرد، با درونی کردن نهادها، ارزش‌ها، و ایدئولوژی‌های جامعه، هویت خود را شکل می‌دهد. هویت فرهنگی، یکی از مهم‌ترین ابعاد هویت اجتماعی است. این بعد، شامل زبان، فرهنگ، آداب و رسوم، و تاریخ یک جامعه است.

با توجه به نظریه پارسونز، می‌توان گفت که سهم قابل توجه هویت فرهنگی در کتاب‌های درسی دوره متوسطه، نشان‌دهنده اهمیت این مقوله در هویت اجتماعی است. در کتاب‌های درسی، به فرهنگ، آداب و رسوم، و تاریخ ایران و جهان توجه زیادی شده است. این امر، به دانش‌آموزان کمک می‌کند تا هویت فرهنگی خود را شکل دهند.

در کل کتاب‌های درسی دوره متوسطه، مقوله هویت جمعی نیز سهم قابل توجهی دارد و ۸۳ واحد (۱۸/۳۲ درصد) از کل واحدها را به خود اختصاص داده است. این یافته با نظریه هویت اجتماعی جنکینز قابل تحلیل است. جنکینز معتقد است که هویت اجتماعی، محصول تعامل فرد با دیگران است. فرد، در تعامل با دیگران، هویت خود را شکل می‌دهد. هویت جمعی، یکی از مهم‌ترین ابعاد هویت اجتماعی است. این بعد، شامل گروه‌های اجتماعی مختلفی است که فرد به آنها تعلق دارد (جنکینز، ۱۳۸۱).

با توجه به نظریه جنکینز، می‌توان گفت که سهم قابل توجه هویت جمعی در کتاب‌های درسی دوره متوسطه، نشان‌دهنده اهمیت این مقوله در هویت اجتماعی است. در کتاب‌های درسی، به گروه‌های اجتماعی مختلفی مانند خانواده، مدرسه، و جامعه توجه زیادی شده است. این امر، به دانش‌آموزان کمک می‌کند تا هویت جمعی خود را شکل دهند (جنکینز، ۱۳۸۱).

در کل کتاب‌های درسی دوره متوسطه، مقوله هویت ملی سهم قابل توجهی دارد و ۶۴ واحد (۱۴/۱۳ درصد) از کل واحدها را به خود اختصاص داده است. این یافته با نظریه پارسونز قابل تحلیل است. پارسونز معتقد است که هویت، محصول فرایند تحولات جامعه است. در جوامع سنتی، هویت جمعی کوچک است و بر اساس گروه‌های کوچک مانند خانواده و قبیله شکل می‌گیرد. در جوامع صنعتی، هویت جمعی بزرگ‌تر می‌شود و بر اساس ملیت شکل می‌گیرد (تاجیک، ۱۳۷۹).

با توجه به نظریه پارسونز، می‌توان گفت که سهم قابل توجه هویت ملی در کتاب‌های درسی دوره متوسطه، نشان‌دهنده اهمیت این مقوله در هویت اجتماعی است. در کتاب‌های درسی، به تاریخ، فرهنگ، و ارزش‌های ملی ایران توجه زیادی شده است. این امر، به دانش‌آموزان کمک می‌کند تا هویت ملی خود را شکل دهند.

در کل کتاب‌های درسی دوره متوسطه، مقوله هویت قومی نیز سهم قابل توجهی دارد و ۴۲ واحد (۹/۲۷ درصد) از کل واحدها را به خود اختصاص داده است. این یافته با نظریه دانیل بل قابل تحلیل است.

بل معتقد است که در جوامع مدرن، هویت قومی اهمیت بیشتری پیدا می‌کند. این امر به دلایل زیر است:

- مردم به دنبال هویت‌های کوچک‌تر و صمیمی‌تر هستند.

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

ISSN ۲۹۸۰-۷۷۸۶

- تجزیه اقتدار سنتی ساختارهای اجتماعی منجر به عمده‌تر شدن هویت‌های قومی می‌شود.
 - سیاسی شدن تصمیماتی که بر زندگی جمعی افراد اثر می‌گذارد، باعث نیاز به سازماندهی‌های گروهی می‌شود.
- با توجه به نظریه بل، می‌توان گفت که سهم قابل توجه هویت قومی در کتاب‌های درسی دوره متوسطه، نشان‌دهنده اهمیت این مقوله در هویت اجتماعی است. در کتاب‌های درسی، به فرهنگ، تاریخ، و زبان اقوام مختلف ایران توجه زیادی شده است. این امر، به دانش‌آموزان کمک می‌کند تا هویت قومی خود را شکل دهند (الطائی، ۱۳۸۷).
- در کل کتاب‌های درسی دوره متوسطه، مقوله هویت فردی سهم کمتری دارد و ۲۹ واحد (۶/۴۰ درصد) از کل واحدها را به خود اختصاص داده است. این یافته با نظریه گیدنز قابل تحلیل است.
- گیدنز معتقد است که هویت فردی، محصول تعامل فرد با دیگران است. هویت فردی، سیال و همواره در حال تغییر است. هیچ‌کس دارای هویت ثابتی نیست.
- با توجه به نظریه گیدنز، می‌توان گفت که سهم کمتر هویت فردی در کتاب‌های درسی دوره متوسطه، نشان‌دهنده این است که این موضوع به‌طور مستقیم در کتاب‌ها مورد بحث قرار نگرفته است. با این حال، در کتاب‌های درسی، به موضوعاتی مانند ارزش‌های فردی، حقوق فردی، و مسئولیت‌های فردی توجه شده است. این امر، به دانش‌آموزان کمک می‌کند تا هویت فردی خود را شکل دهند. طبق مطالعه انجام شده، پیشنهادات زیر در کیفیت بخشی به آموزش مطالعات اجتماعی در دوره متوسطه می‌تواند اثربخش باشد:
۱. مسئولین فرهنگی جامعه با توجه به مبانی اعتقادی و فکری جامعه ایران، باید اقدامات متناسب با سن و نیازهای ویژه دانش‌آموزان را به‌عنوان اولویت‌های خود در نظر بگیرند. این اقدامات باید از عناصر فرهنگی مشتق از دین اسلام و فرهنگ ایرانی برخوردار باشند و با تقویت اساس‌های اجتماعی و تطابق با فرهنگ جامعه ایران، از به‌ریختگی هویتی افراد، به ویژه دانش‌آموزان، جلوگیری کنند.
 ۲. از طریق برنامه‌ریزی دقیق و اصولی، باید بر روی اسطوره‌ها، شخصیت‌ها و وقایع ملی و دینی بیشتر تأکید شود و سازمان‌های مرتبط باید برای آشنایی دانش‌آموزان با این موارد تلاش بیشتری کنند. زیرا مشاهده می‌شود که بسیاری از دانش‌آموزان با اسطوره‌های ملی و دینی آشنا نیستند و به‌همین دلیل تمایلی به آشنایی بیشتر یا تمایل به فهم آنها ندارند.
 ۳. درس‌ها و برنامه‌هایی باید ارائه شود تا اطلاعات دانش‌آموزان در مورد ابعاد مختلف هویت تقویت شود. این اقدام به تقویت باورها و تمایلات دانش‌آموزان به مسائل اجتماعی و تقویت هویت آنها منجر شود.
 ۴. نهادهای مختلف مانند وزارت فرهنگ و ارشاد، سازمان ملی جوانان، وزارت آموزش و پرورش و ... باید برنامه‌های متنوع و جذابی را برای دانش‌آموزان در زمینه شناخت مفهوم هویت طراحی کنند و زمینه‌ای را برای ارتقاء آشنایی دانش‌آموزان با مفهوم هویت فراهم کنند.
 ۵. شبکه روابط اجتماعی دانش‌آموزان باید از طریق مشارکت آنها در امور اجتماعی و فرهنگی مدرسه گسترده‌تر شود.
 ۶. دانش‌آموزان باید به تعداد بیشتری در برنامه‌های فوق برنامه مدرسه‌ها که دارای محتوای ملی، دینی، فرهنگی و مشابه هستند شرکت کنند، از جمله بازدید از آثار باستانی، برگزاری جشن‌های ملی و مذهبی برای دانش‌آموزان به شکل جذاب، افزایش مسابقات مطالعه و تحقیق درباره هویت ملی و فرهنگی و ...

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

ISSN ۲۹۸۰-۷۷۸۶

۷. باید به فرهنگ و تمدن ایرانی توجه داشته و برتری‌های آن نسبت به دیگر تمدن‌ها و فرهنگ‌ها به طور واقع‌بینانه در کتاب‌های درسی علوم اجتماعی بیان شود.
۸. باید محتوای مرتبط با ابعاد هویت به دروس کلاسی افزوده شود.

منابع

۱. الطائی، علی (۱۳۷۸)، بحران هویت قومی در ایران. نشر شایگان. تهران.
۲. باستانی، داریوش (۱۳۹۰). «جوانان و هویت بازاندیشانه، مطالعه موردی دانشجویان دانشگاه شهید باهنر کرمان». مجله مطالعات اجتماعی ایران. دوره پنجم، شماره ۱.
۳. باوند، داوود (۱۳۷۷). «چالش‌های برون‌مرزی و هویت ایرانی در طول تاریخ». ماهنامه اطلاعات سیاسی - اقتصادی سال دوازدهم. شماره ۱۳۰-۱۲۹.
۴. برگر، پیتر؛ برگر، بریجیت؛ کلنر، هانسفرید (۱۳۸۷). ذهن بی‌خانمان؛ نوسازی و آگاهی. ترجمه محمد ساوجی. نشر نی، تهران. چاپ دوم.
۵. پورجلی، ربابه و فرایی، حسن (۱۳۸۶). «مقایسه سبک زندگی دو قوم آذری و کرد، شهر ارومیه». فصل‌نامه علمی و پژوهشی مطالعات علوم اجتماعی ایران. نشر دانشگاه آزاد اسلامی واحد خلخال. سال سوم، شماره سیزدهم.
۶. تاجیک، محمد رضا (۱۳۷۹). «روشن‌فکر ایرانی و معمای هویت ملی»، فصل‌نامه مطالعات ملی. سال دوم. شماره ۵.
۷. تاجیک، محمدرضا (۱۳۸۴). «انسان مدرن و معنای هویت». فصل‌نامه مطالعات ملی. سال ششم. شماره ۱.
۸. جنکینز، ریچارد (۱۳۸۱). هویت اجتماعی. ترجمه تورج یاراحمدی. نشر و پژوهش شیرازه، تهران. چاپ اول.
۹. حیدرپور، لیبا (۱۳۸۸-۸۹). «ارتباط عوامل اجتماعی با هویت اجتماعی دانش‌آموزان». فصل‌نامه پژوهش اجتماعی. سال چهارم. شماره دوازدهم.
۱۰. عبدالرحیمان، شهرزاد و صمدی، افسانه (۱۳۹۹)، تحلیل محتوای کتاب مطالعات اجتماعی پایه ششم ابتدایی از منظر توجه به مولفه هویت ملی، اولین کنفرانس علمی پژوهشی روانشناسی، مشاوره، علوم تربیتی و علوم اجتماعی.